

НЕМАЊА РАДУЛОВИЋ*

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

ПРОУЧАВАЊЕ САНСКРТА У СРПСКОЈ ФИЛОЛОГИЈИ¹

Српски универзитет није могао да у 19. в. заснује индологију, због чега је проучавање санскрта било остављено личном труду и ентузијазму појединаца, на првом месту лингвиста. Покушаји институционалног увођења индологије нису успели ни између два рата, ни педесетих, ни почетком 21. в (рад П. Јевтића, М. Марковића, Р. Миросављева), због разних околности. Паралелно настаје параиндологија, која се преплиће са сродним токовима псеудолингвистике и псеудоисторије.

Кључне речи: санскрт, филологија, индологија

Деветнаести век, чији је почетак обележен „оријенталном ренесансом” (Р. Швоб), златно је доба индологије. Отварају се прве катедре (Немачка, Француска, Британија, Русија) на којима се учи санскрт. Долази до гранања и специјализација, тако да настају посебне студије ведске филологије, будизма, у 20.в. и тантризма. Индологија је у 19.в. испреплетена са дисциплинама као што су компаративна лингвистика, фолклористика, компаративна књижевност, упоредна митологија и студије религије и на њихов настанак у истом периоду непосредно и утиче. У овом раду даћу кратак преглед санскртских студија у српској филологији (узетој у ширем и старинском значењу, као проучавању језика, књижевности и културе); оставићу на страну проучавања

*nem_radulovic@yahoo.com

¹ У изради овог рада помогле су ми колегинице и колеге са Филолошког факултета: проф. Весна Половина и ма Иван Књижар (Катедра за општу лингвистику); Стјепанија Лакетић (Архив Филолошког факултета); Снежана Генчић и Јелена Анић (библиотека Катедре за оријенталистику), као и проф. Војислав Јелић са Филозофског факултета. Свима најсрдачније захваљујем.

индијске филозофије које је у неким случајевима подразумевало и знање језика изворника, питање рецепције индијске културе у српској и стварања домаће слике Индије (за ово упућујем на радове Светозара Петровића, Чедомила Вељачића, Радослава Катичића, Илије Марића), као и радове о класичној индијској књижевности, ако нису били везани за изворник; из истог разлога остављам на страну преводне класичних индијских дела рађене с других језика.

Београдски универзитет због историјских околности није могао да прати овај велики талас ширења индологије. (Уосталом, и медицину је добио тек после Првог светског рата. У ужим границама филологије, оријенталистика или англистика као засебне катедре настају тек двадесетих година 20. века). Ипак, то не значи да интереса за санскрт није било. Знамо да су појединци имали прилику да се упознају са санскртом барем у неком виду, било у оквиру својих студија и специјализација, било вођени сасвим личним ентузијазмом, неретко невезаним за академска истраживања. За песника Ђорђа Марковића Кодера наводи се да је поред других источних језика (арапски, персијски, турски, хебрејски, јерменски) знао и санскрт; неких трагова познавања овог језика и индијске мисли код њега несумњиво има (уп. Радуловић 2009: 113–114). Формирање индоевропске лингвистике утицало је и да следбеници нове српске науке о језику покушају да утврде везу свог и других словенских језика са индоевропском породицом (подсећам, Ф. Шлегел је словенским језицима ту везу умањивао, ако не и порицао; Ф. Боп ју је утврдио). М. Поповић наводи да се и сам Вук Караџић неколико недеља заједно са пољским филологом Валентином Мајевским упућивао у санскрт, приликом боравка у Варшави (Поповић 1964: 128). Мајевски је био први санскртолог-аматер у Пољској, аутор *Грамашике санскрџа* (1828) и дела о сродностима словенских језика и староиндијског. Вук свакако није могао научити санскрт за тако кратко време нити знамо да се касније њиме бавио; можемо нагађати да је ово пре последица интересовања за упоредну граматику, тим пре што Поповић помиње и да је Вук Мајевског учио српски, а овај њега пољски. Даничић у приказу Бопове књиге пише о значају „санскритског” језика као „најстаријег” (Даничић 1976: 124). За ову сродност интересовали су се и Коста Руварац и Платон Атанацковић, а избор Аугуста Шлајхера за члана Српског ученог друштва такође говори о великој пажњи посвећеној упоредној лингвистици (Марицки-Гађански 1990: 226–227; исто у Марицки-Гађански 2007: 75–81). Да је и тада било аматеризма, сведочи Тодор Стефановић Виловски: „Мој се отац страсно бавио са проучавањем санскрита и са упоређивањем овога прајезика са осталим словенским језицима. Као

прави дилетант, он је ову струку, за коју није могао имати довољно елементарне спреме, толико заволео да је ње ради почео запостављати остале струке у којима је био зналац” (Стефановић Виловски 1988: 351). Као резултат, Стефановић старији објавио је неке расправе о пореклу Срба.

Александар Белић санскрт је учио у Москви, код Всеволода Милера (који се бавио и фолклористиком, етнографијом и осетским језиком), а потом у Лајпцигу код Ернста Виндиша (индоевропеисте, специјалисте за ирски) (Vaillant 1960: 7; Стевановић 1976: 6–8; Милановић 1976: 388–389). Основно познавање граматике санскрта остало је део упоредне граматике словенских и упоредне граматике индоевропских језика, које се као посебни предмети предају до данас. У овај су језик били упућени и Радован Кошутић (учио у Бечу, уз словенску филологију-Живановић 1986: 123–125) и Радосав Бошковић (Јовићевић 1983: 343). Школске 1922/23 Хенрик Барић држао је курс санскрта и предсловенских балканских језика (*Сџо јодина* 1963: 321–340), што је прво сведочанство о академском предавању овог језика код нас. Према помену Ребеке Вест и Хасан Ребац (назван „Мехмед” у њеном познатом путопису) у оквиру студија оријенталистике учио је санскрт (Вест 2004: 608)

Међу овим појединцима посебно место има Дубровчанин, Србин-католик, како се изјашњавао, Перо Будмани. Полиглот за ког се наводи да је знао двадесетак језика, не само што је научио и санскрт,² већ је са њега и превео чувену Калидасину драму *Шакунџала* (1879; код њега *Сакунџала*).³ Такође је превео уводну и првих пет пет приповедака из збирке *Вешалајанђавимшаши* (Budmani 1867: 330–349)⁴ према *Anthologia sanscritica* Кристијана Ласена. Радослав Катичић наводи: „И Срби су имали добрих зналаца санскрта. Тако знамо да је Никола Миличевић, краљевски српски посланик у Лондону 1882–1900. битно помогао својему учитељу, бечком индологу Михаелу Хаберланту при пријеводу *Дашакумарађариџе*” (Katičić 1973: 54). Илија Марић покушао је да установи о ком је могло бити речи и закључује „Према расположивим подацима, никакав Никола Миличевић у назначеном периоду није био у дипломатској служби у Лондону...” (Марић 2013: 101). Међутим, у Хаберлантовом предговору помиње се др Мих. Милићевић, „краљевски српски посланик

² Маретић помиње да је Будмани у санскрту био самоук (Маретић 1924: V) а М. Јаук-Пинхак да је језик научио док је у Бечу студирао право (Jauk-Pinhak 1968: 622).

³ У наставцима у дубровачком часопису „Словинац”. Поново 1969. у едицији „Реч и мисао”

⁴ Веома похвалну анализу Будманијевог превода дао је Богдан Поповић (1931).

у Лондону, ког сам имао задовољство да уведем у студије санскрта” (Haberlandt 1903: 2). Реч је о Михаилу Ђ. Милићевићу, (1864–1908), који је заиста био посланик у Лондону, прво 1902. потом 1906–1908, када га је на том положају затекла смрт (Катичић је направио омашку с личним именом можда због песника Николе Милићевића).⁵ Чланак о индијско-југословенским односима у *Енциклопедији Јуџославије* коректно наводи име Михаило (Jauk-Pinhak 1988: 550–559).

Марић је подсетио и на заборављеног класичног филолога Милана Димитријевића као на зналца санскрта; он је у Лајпцигу 1896. похађао докторске студије „из грчког, латинског и санскрта” и писао тезу *Studia Hesiodica* (на латинском; објављена 1899) (Марић, исто).⁶ Сама теза је везана за класичне науке и индологија у њој не игра улогу. Радмило Стојановић, предавач санскрта (вид. ниже) у једном тв.интервјуу⁷ изјавио је да му је Димитријевић био ујак. Према Стојановићу, Димитријевић је још пре одласка у Немачку санскрт у Београду учио приватно (али код кога?) Утисак који се према интервјуу може стећи, да је Стојановић учио језик од ујака, није исправан, јер је Димитријевић умро 1897. а Стојановић је рођен 1910.

Треба поменути и контакте српске филологије са Јагићем и Маретићем, који су учили санскрт и авестијски на немачким универзитетима, а Маретић га је и предавао на Загребачком универзитету (додатно у: Ježić 2012).⁸ Г. 1919. да би се помогло старом и болесном Јагићу у Бечу, откупљена је његова библиотека која се чува данас на Катедри за српски језик. Ту се налази и санскртска хрестоматија Бенфаја која показује трагове рада, нарочито у делу где су приповетке из *Панђаншире*. Вуковац Маретић, који је језик учио 1886. код

⁵ Милићевић се школовао у Бечу од основне школе до студија права; у Србију је прешао 1888 (сви подаци према СБР 6 2014).

⁶ Вид. и СБР 3 (2007: 244–245).

⁷ Интервју са Видом Томић на РТС 2, доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=Qq6ETP1OS4E> (последњи пут приступљено 22.06.2017)

⁸ Вагрослав Јагић учио је санскрт у Берлину 1871. код А. Вебера. „Ја сам се дакако записао на сва његова читања, али активно радио сам само код читања и интерпретације Хитопадеше. То је било елементарно читање у богатим облицима санскритске граматике. Сва моја марљивост и пажња беше концентрисана у проучавању тога предмета, ради којег сам био и дошао у Берлин. Вебер, водећи у својим записним књижицама тачне пописе о својим слушаоцима, причао ми је још касније, кад смо већ били заједно на берлинском универзитету, да је мене уписао у своје књижице као врло марљива ђака”. На другим часовима (чде су се читали Рг веда и „једна развучена, мени неинтересантна индијска драма” био је пасиван (Јагић 1930: 133–135). Још пре учења санскрта, Јагић је тада нови метод миграционог проучавања народних приповедака, који је успоставио индолог Т. Бенфај у преводу *Панђаншире* (1859), применио на јужнословенски терен, у својој *Хисторији књижевности народа хрватској и србској* (1867: 103–112), дакле свега 8 година након Бенфаја.

Виндиша у Лајпцигу (као и литвански код Лескина), превео је чувену *Песму о краљу Налу (Налойакхјана)*, језички приступачно дело које се користи у почетној лектури санскрта. Маретић је индијску шлоку (шеснаестерац) преводио осмерцима, чиме се приближава народној лирици. Превод је објавио 1924. у Српској књижевној задрузи, уз предговор и поговор који служе као опште информативни оглед о староиндијској књижевности, језику и култури, као и веома корисне коментаре. Превод је прештампан је 1963. у популарној едицији „Реч и мисао”, без Маретићевог предговора и поговора (поновљено 1966, 1976).

Посебно треба поменути Димитрија Митриновића. Мада није био филолог, он је учио санскрт, тибетански и кинески (колико самостално, а колико на својим боравцима по европским универзитетима, тешко је рећи). Један део своје богате библиотеке оставио је као легат Универзитетској библиотеци у Београду, у којој се чува и Будманијев легат. Ту се управо налази низ индолошких књига, укључујући и примарне текстове у изворнику. У кругу интелектуалаца око Димитрија Митриновића, где се издвајају рани Милош Ђурић и Николај Велимировић, формирала се нека врста индо-словенског месијанизма, који је словенофилске идеје спојио са култом Индије и одјецима теозофије (Radulović 2015). Из ове групе долази и први школовани индолог у Срба, Павле Јевтић (1896–после 1944) О његовој биографији још не знамо довољно. По струци богослов (богословија „Св. Сава” у Београду), за Првог светског рата нашао се у Енглеској, где су тад и Митриновић и Велимировић формирали своје идеје и радили на националној пропаганди. Припадао је групи српских студената теологије који су у време интензивне сарадње Српске и Англиканске цркве студирали на Оксфорду; у генерацији с њим били су Јустин Поповић и Иринеј Ђорђевић (Лубардић 2011). У истим документима, које Лубардић опширно наводи и објављује, Павле Јевтић помиње се као монах, штавише, Павле се помиње као монашко име, а световно би требало да је Петар (Лубардић 2011: 172–3; Лубардић 2013: 66; 68–69; 75; 79; 92;).⁹ То би значило да је Јевтић касније напустио монашки чин, али задржао име. Након студија теологије 1916–1919. враћа се у земљу, да би потом као стипендиста Фонда српског посланика (Гашић 2005: 41; 240), уписао докторске студије 1924. на Лондонском универзитету (School of Oriental Studies, данас SOAS). Докторирао је из области индологије 1927, темом *Karma and Reincarnation in Hindu Religion and Philosophy* (објављено 1927; српски превод 1988). У уводу

⁹ Јевтића као монаха помиње и Ђ. Јањић (1984: 37), али без упућивања на изворе.

захваљује Лајонелу Дејвиду Барнету (професору санскрta на SOAS и сараднику Британског музеја), Каролини Рис Дејвидс (специјалисткињи за будизам) и Џону Вудрофу (пиониру тантричких студија, познатом и под псеудонимом Артур Авалон). Јевтић је објавио превод *Бхаџавадгитије* у прози 1929¹⁰ и књигу *Индија, ризница мудросџи* (1937) са популарним уводом у класичну књижевност и поговором о карми и јоги; ту су преводи неколико ведских химни, одломци из *Савитри* и *Бхаџавадгитије* и уводна (оквирна) приповетка *Хиџојагеше*. Прилика да се индологија у неком виду уведе на Универзитет са Јевтићем, пропуштена је, мада је управо тих година основана оријенталистика а Богдан Поповић зове Фехима Бајрактаревића да држи курс персијске књижевности. Јевтић је писао и чланке о религији и филозофији, сарађивао у часопису *Хришћанска мисао* и *Прешеча*, тако да његов индолошки рад треба сагледати у ширем контексту идејних струјања, првенствено антирационалистичке филозофије и југословенског месијанизма. Био је аташе у Софији и дописник централног прес-бироа из Лондона (Гашић 2005: 40–41; вид. и Radojević, Mičić 2015: 140). Г. 1941. са избегличком владом налазимо га у Лондону, као представника за штампу. *Српски биографски речник* (4, 2009) прати његов живот доведе. У мемоарској и емигрантској литератури налазимо још понеки податак. Био је и у надзорном одбору Удружења југословенских новинара (1942), као и у некој врсти незваничног пропагандног одбора владе, са Црњанским и Костом Павловићем (Павловић 2011: 93 ; 376). У току 1942–3, дошао је у политички сукоб са владом, те био смењен (Грол 1990: 298; 299; 304; 313).¹¹ Црњански који је такође био у прес бироу, посвећује му неколико заједљивих редака, погрешно наводећи презиме као Јефтић, али из којих сазнајемо да је Јевтић читао вести на радију и да је сарађивао са Елизабет Хил, предавачем славистике на Кембриџу (Црњански 1983: 40). Био је активан у раду око цркве (Петровић 2015).¹² Грол га већ у лето 1944. помиње као бившег аташеа за штампу (Грол 1990: 620) и 1945. више га нема на званичној листи чланова кабинета министара југословенске владе (The Belfast Gazette, 10.08.1945, 183). Имамо и податак да је био „наставник националних група” краљевићима Томиславу и Андреју, као и српског језика краљици Александри (супрузи Петра Другог) а 1944.

¹⁰ Прештампавано више пута (од седамдесетих надаље)

¹¹ Насупрот владином ставу, сматрао је Мачека одговорним за пад Југославије а објавио је изгледа и брошуру којом је оправдавао Недића. Јевтић се узредно помиње и у дневнику Милана Гавриловића. Вид. и документа владе у избеглиштву: Јевтићева информација од 30.03.1943. и извештај Слободана Јовановића о Јевтићу од 3.05.1943. (Петрановић 1981: 60–62; 78).

¹² Презиме је погрешно писано Јефтић.

држао је и часове српског деци српске дипломатске колоније (Грол 1990: 620). Биографија првог српског индолога у правом значењу те речи не да није истражена, него јој недостаје и датум смрти. Св. Петровић га помиње као прерано преминулог већ 1955. (1955: 391; вид. и 1959: 108).

Друга прилика за увођење санскрџа на универзитет јавила се после Другог светског рата, када је почела интензивна сарадња Тита и Нехруа, која ће довести до формирања покрета несврстаних. Педесетих и шездесетих један број младих научника и уметника добио је стипендије за студије у Индији: Светозар Петровић учи хинди, Власти Пахајнер из Словеније санскрт, Весна Крмпотић бенгалски. Из Београда је стипендију добио класични филолог Мирослав Марковић (1919–2001). Његов одлазак у Индију недавно је више осветљен истраживањем Б. Пантелића (2016), на чије се резултате овде ослањам. (Заједно са Марковићем отишла је Вера Мујбеговић, филозоф по образовању, која је требало да се по жељи тада моћног Душана Недељковића посвети индијској филозофији; вратила се након кратког времена из здравствених разлога). Марковић је 1954. отишао за Вишва Бхарати универзитет у Шантиникетану¹³ где је провео једну годину учећи санскрт. У предговору српском преводу *Гитхе* помиње да је на универзитету боравио као *предавач* (Marković 1959: IX; тако се и потписује на насловној страни). Из Индије је отишао за Венецуелу где је наставио каријеру на универзитету у Каракасу. Мада је било претпоставки да је отишао као политички емигрант, реч је била о породичним разлозима (Марковићева супруга је већ била у Венецуели, а из Југославије није могао директно тамо да оде; у Београду је боравио и десетак година после Индије). (Пантелић 2016: 64–65). У писму Милошу Ђурићу помиње да је превео *Бхаїавадїишу* али „Иако је београдска *Култура* тај превод тражила, он већ пола године лежи неиздат, и нема изгледа да ће то скоро бити. Зашто? Не може да се сложе цртице изнад слова а, і, и (овако ā, ī, ū; n se ne јавља), ni таčke iznad или ispod slova r, m, s, h, n, t, th, d, dh (овако: ṛ, ṃ, ś, ḥ, ṇ, ṅ, ṭ, ṭh, ḍ, ḍh) – u nekoliko desetina transkribovanih nagari reči. Zaista nerešiv problem. Тако је і тај труд био узалудан. Труд учинjen под neopisivo теškim uslovima Indije!” (Навод према: Пантелић, исто, 68). У Венецуели је објавио превод *Бхаїавадїише* на шпански, у стиху, 1958. (у предговору изражава дубоку захвалност Нехруу као тадашњем ректору Вишва Бхарати универзитета) (Marković 1958: 76). Следеће године објавио је српски превод (у Мериди; машинописом) и пропратио га предговором који је, како каже, сажета верзија шпанског (Marković

¹³ Универзитет је основао Р. Тагор

1959: IX). „Колико знам, ово је други превод Гите на српскохрватски језик. Ваљани познавалац санскрта, покојни Д-р Павле ЈЕВТИЋ, беше је превео у прози још пре више од две деценије. Нажалост, његов превод није најтачнији, тако да не може издржати критику савремене индологије. —Овај рукопис, овакав какав је овде, потуцао се пуних пет година од једног београдског издавачког предузећа до другог, не нашавши издавача. Главни разлог: одсуство интереса за такве теме. Лепо, онда се реших да рукопис умножим у 200 примерака о своме трошку и да га ставим на расположење научним установама и јавним библиотекама Југославије, не би ли бар тако био приступачан студентима и наставницима индиске филозофије, књижевности и језика, и свима љубитељима лепога у светској књижевности.” (исто)¹⁴

Његов превод постао је приступачнији када је објављен 1981. у великој хрестоматији *Почеци индијске мисли*, коју је приредила Рада Ивековић, а после је прештампаван као посебна књига (1989; 1993). За разлику од Јевтићевог, Марковићев је превод у стиху; шлока је пренета осмерцима. Мада се преводи санскртских дела са изворника у домаћој култури могу набројати на прсте, овај чувени спев имамо чак у два превода. Биће занимљиво упоредити решења два преводиоца, као и упоредити Марковићеве шпанске стихове са српским. Марковић је свој приступ назвао критичким и рационалним. Свој научни рад наставио је на западним универзитетима као једно од светски признатих имена класичне филологије.

Године 1977. појавио се превод Патањђалијевог дела *Јоџа суџ-ра*, тј. *Изреке о јоџи* Зорана Зеца, са изворним текстом и опширним коментарима. Дело је писано тзв. схоластичким санскртом, што преводиоцу представља посебне тешкоће због особене, изузетно концизне синтаксе и специфичног значења многих речи. Зец је касније превео и Елијадеову чувену студију о јоги, да би се потом повукао из преводилачког и научног рада.

Г. 1984. покренут је часопис *Култура истока* (излазио до 1992, укупно 33 броја) у ком су, између других оријенталистичких чланака, могле да се прочитају и прилози југословенских индолога о проблемима класичне индијске филозофије, књижевности и религије, полазећи од језика изворника. Г. 1981, како је поменуто, БИГЗ је објавио антологију *Почеци индијске мисли* где су, уз Марковићев превод *Гитхе*, објављени избори из ведских химни, упанишада, *Мануовој законика*, *Гаушмагхармашастре* и политичког трактата *Каушилицјарџхашаст-*

¹⁴ Један примерак поконио је Универзитетској библиотеци у Београду с посветом „уз најсрдачније поздраве и Namaskar!”

ре, као и Ашокини записи, у преводу загребачких индолога (Вељачић, Жежић, Башић, Ивековић идр.).

Радивоје Пешић, познат по својим текстовима о тзв. „винчанском писму” и подршци *Велесовој књизи*, одбаченим у археологији и лингвистици (Палавестра 2010: 243–252), бавио се и санскртом. Г. 1986. крушевачка Багдала је у серији превода светске поезије објавила његов превод, с изворника, како се наводи, „Предсмртне љубавне песме” (*Гаурајањашика*) Билхане,¹⁵ са кратким уводом. Према једном податку (Арсич 2004: 217), Пешић је језик учио на Институту за санскрт (*Raštriya samskrtaṁ samsthān*) у Делхију, што нисмо успели да проверимо.¹⁶

Једна занимљива појава јесте увођење санскрта у Институту за стране језике у Јовановој 1967–1984.¹⁷ (постојао је једно време чак и течај старогрчког). Курс је држао Радмило Стојановић (1910–2002), син познатог политичара Косте, преводилац Русоа (Стојановић 2012: ХХ). Где је тачно научио санскрт није јасно. У институту је од 1960. предавао француски; санскрт је држао и после пензионисања, а након повлачења из института предавао га је приватно до дубоке старости. Стојановић је објавио скрипту у издању Института, боље рећи шапирографисан рукопис, који садржи основни преглед граматике. Такође је за студенте вишег степена приредио преводе Бхасине једночинке *Карнин шереш*, избор приповедака из Сомадевине *Кашхасаришсајаре* и шлока из *Бхаївагаїише*, са граматичким коментарима. Један део тог интерног материјала ушао је у *Санскрџску чиианку* (2000). Она одговара стандардним уџбеничким делима такве врсте, практичне намене, каквих на већим језицима има доста, са сажето изложеним граматичким парадигмама и текстовима мање-више градираним по тежини, од приповедака (извори нису назначени, али неке су из *Пањћаїаншре*) до *Ниїишаїаке* Бхартрхарија. Сами по себи ови текстови су корисни за заинтересоване за учење језика. Проблем је што је Стојановићево схватање граматике било формирано његовом особеном филозофијом језика и стварности, изложеном и у различитим издањима посвећеним лингвистици. Тиме је у практичну наставу језика унео елементе који могу само да збуњују и коју су, нажалост, имали утицаја на погрешну слику о санскрту у широј

¹⁵ Ово дело је својевремено с немачког превео и Богдан Поповић (1921)

¹⁶ Институт није одговорио на упит електронском поштом.

¹⁷ Године наводим према Википедији. Из Института сам обавештен да не поседују архиву и немају податке о курсу (уписницима, самом Стојановићу итд.) (мејл од 31.10.2016).

јавности.¹⁸ Неки од оних који су похађали курс наставили су после и сами да држе часове санскрта по кућама, називајући себе ученицима, чак и асистентима Стојановића. (Због погрешних информација које се могу срести, треба напоменути да Стојановић није предавао ни на Филолошком ни на Филозофском факултету). Ту се углавном понављају његова предавања и филозофски ставови, тако да се може и рећи да се код нас формирала свјеврсна параиндологија. Овај феномен се у последњих двадесетак година разграно. Међу Стојановићевим настављачима издвајам оне који су објављивали и сами: Бранислава Божиновић, ауторка је тротомног *Речника сродних санскртских и српских речи*, ремек-дела надринлингвистике;¹⁹ свештеник Горан Арсић објавио је књигу *Учиџи санскриџи*. Оно што је заједничко овим радовима јесте вера у мудрост садржану у санскрту и покушај да се покаже што већа сродност санскрта и српског а основна метода јесу аматерске етимологије. Језички примери смењују се са есејистичким разматрањима филозофије и политике. Ево само једног примера: „тевана” (разонода; врт) повезује се са „тевабија „ и „теревенка”, уз коментар: *Иџџоријским развојем џевабије су „еволуирале” у џарџије и лобије* (Божиновић2 2003: 57). Турцизам „аци” (sic, без „х”) изводи се из санскртског корена „ац”, иџи (боље: „аџ”). Отуда се овакав приступ санскрту често преклапа са оном струјом псеудоисторије која је названа неоромантичарском (Р. Радић), у којој доказивање старине Срба и санскрт имају посебно место. Изашао је чак мали речник санскртско-српски Драгославе Рисимовић (2002). Међутим, он је превод речника који се налази у (иначе одличном) уџбенику Мајкла Калсона, из популарне едиције *Teach Yourself*. Сам Калсон напомиње: „The vocabularies in this book are not intended as a dictionary and generally therefore only meanings relevant to the material used in the book are given either in the special or the general vocabulary” (Coulson 1978: xxix). Речник је дакле намењен искључиво вежбањима која прате лекције (а у српску верзију пренета су чак и лична имена из текстова); друго, за речи санскрта карактеристична је богата полисемија, тако да једно значење неопходно за рад на преводу конкретног текста не одговара стандардима правог санскртског речника.

Параиндологија се преплиће и са облицима неохиндуизма и њу ејџа. Тако се курс санскрта на Стојановићевом трагу држи у „Ведској

¹⁸ Стојановић је наступао на трибинама и држао јавна предавања. Међу његовим познатијим ученицима могу се поменути Вида Томић и будимски епископ Данило Крстић.

¹⁹ Божиновићева је по струци била инжењер; током боравка у Индији је слушала санскрт на универзитету у Бенаресу да би потом наставила курс код Стојановића (према њеним интервјуима).

академији”, где се учи заједно са мантрама. Такав рад постоји и у оквиру школе „Вечита младост”. (Као занимљивост помињем и да је у центру општине Стари град за пензионере пре неку годину нуђен курс санскрџа).²⁰ Између њу ејџа и псеудоисторије живи фасцинација санскрџом која суштински потиче из романтизма. Жеља да се древност сопственог народа (а старина се узима као вредносно позитивно одређење) докаже степеном сличности са санскрџом потиче још од знамените књиге Фридриха Шлегела *О језику и мудрости Индијца*. Док је лингвистика пошла другим путевима када је реч о индоевропским сродностима и праиндоевропском, санскрџ је у паралингвистици очигледно остао појам прајезика и надјезика, не толико у лингвистичком, већ у идеолошком значењу, као „језик мудрости”.

Овим струјама близак је и ексцентричан рад Бранка Мишковића, аутора књига из области физике. Он је дао преводе *Бхаџавагџитџе*, *Ујанишаџа* и Патанђалија, са идиосинкрџичким преносом изворника. Такође је објавио речник, са 30 000 речи, где се ограничио на само једно од могућих значења лексема, мерејаући Моније-Вилијемсовом речнику „преобимност”. Речи су дате неоубичајеним редоследом (од а до пх), а пратећи текст показује доста мутно схватање лингвистике (санскрџ се узима као праотац индоевропских језика; уместо арбитрарности језичког знака говори се о вези звука и значења итд.) Колико ми је познато, Мишковић је давао и часове санскрџа поучавајући путем певања.

Кратко време санскрџ се предавао и на Филолошком факултету. Још за време „реформе” Радмила Маројевића била је у плану „група за упоредну граматику индоевропских језика са санскрџом”. Године 2000/2001 при Катедри за општу лингвистику отворен је лекторат за санскрџ, као један од класичних језика (уз старогрџки, латински и тада постојећи хебрејски²¹) који су студенти на овој катедри бирали. Лекторат је држао Радослав Миросављеџ, пре тога уредник у издавачкој кући Вук Караџић и преводилац са више језика (енглески, руски, италијански, мађарски), једно време и члан редакције *Кулџура Иштџока*. Санскрџ је учио код Стојановића а потом је боравак у Њу Делхију, где је радио као лектор за српски на универзитету, искористио за усавршавање. Овде ми је тешко да не будем личан и да не истакнем педагошки таленат и велику личну љубазност Миросављеџа. Његов материјал за час могао би да послужи као добра скрипта. Изненадна смрт 2001. прекинула је наставу и лекторат је формално затворен

²⁰ То помиње и *Полиџџика* од 16.09.2016.

²¹ Који се водио као лекторат при Катедри за оријенталистику

2002.²² За живота је Миросављевић објавио малу антологију класичне индијске лирике *Каг речи процветашу* (двојезично), у коју су унета два велика песника Амару и Бхартрхари и мање познати Јогешвара. Изузетна гipкост језика, и вешта културолошка решења одлике су превода који је добио награду Милош Ђурић.²³ Објавио је и одломак из драме *Васавадати* (Миросављевић 1997), коју је намеравао да преведе целу; не знам да ли је у заоставштини остало више. Помињао је и жељу да преведе *Бхаивадитиу*. За деканског мандата Р. Божовића и краткотрајног рада Миросављевића постојала је и иницијатива да се отвори катедра за ромски језик, у чијем би саставу био и санскрт (г. 2015. отворен је лекторат за ромски).²⁴

Године 2002. Александар Лома превео је *Санскритску граматик*у Манфреда Мајрхофера чиме практично добијамо прву граматик у овог језика на српском. Преводилац је књигу понегде и допунио индоевропским паралелама и литературом.

Сам професор Лома је 2006–2014. на мастер студијама на класичним наукама (Филозофски факултет БУ) држао курс староиндијског језика; као уџбеник користила се граматика Јана Гонде и Мајрхоферова, као и издање ведских химни Мислава Жежића. Након краће паузе, курс је 2015/16 понуђен као факултативни двосеместрални свим полазницима, а у току је поступак за његово враћање на мастер студије Филозофског факултета.

Г. 2008. изашао је *Увод у санскрит* Момира Никића.²⁵ Ауторова намера да то буде уџбеник, тешко да се остварила јер је граматички материјал изложен доста непрактично. Најкориснији део књиге јесу таблице с парадигмама. Истовремена употреба европске и Панинијеве терминологије може само збунити потенцијалног ученика. За практично учење књига није погодна, а до специјалистичког лингвистичког описа који би носио лични истраживачки печат не досеже, већ пре делује као компилација. Поједини важни сегменти, као што су употреба инструментала са пасивним партиципом или локатив апсолутни, само су узгредно поменути, као што је и синтакса елементарно покривена, док се детаљније описује морфологија ређих

²² Извештај о раду декана и деканског колегијума од фебруара 1999. до октобра 2002 Већу и Савету Филолошког факултета (Архива Филолошког факултета)

²³ Образложење у: *Мосиови* бр. 103.

²⁴ Допис декана Радета Божовића министру за више и високо образовање Јеврему Јањићу од 21.06.2000, бр. 1028 (Архива Филолошког факултета)

²⁵ Аутор је завршио општу књижевност а докторирао је темом „Култура кроз револуционарне преображаје”. Осамдесетих је објавио две књиге о Марксу, а после 2000. две књиге о пореклу Срба. У историјске и лингвистичке аспекте не бих улазио, али делови о фолклору су дилетантски.

форми, какви су интензив или дезидератив. Етимолошку исправност појединих паралела оставља етимолозима.

Напошетку, треба поменути и Светислава Костића (1951) који је у Чешкој завршио студије индологије и данас предаје на катедри Карловог универзитета. Мада су његове академске активности везане за чешку средину и мада се више бави хиндијем, Костић је на српском објавио и један превод из Сомадевине *Кайхасаријисајаре* (Костић 2008).²⁶

Аутор овог текста огледао се у превођењу дидактичне поезије (Радуловић 2008) и неколико приповедака из збирке *Вешалајањавимшаји* (Радуловић 2012), а на Филолошком факултету од 2011/12 држи на основним студијама изборни курс о староиндијским приповеткама.

На крају, због језичке и културне блискости помињем, макар и узгред, преводе са палија. Преводе *Дамайаге*²⁷ урадили су дипломата Драган Јанковић (2010), као и Бранислав Ковачевић, преводилац Јевтићеве тезе, активан у домаћем будистичком покрету (председник друштва Средњи пут, које иначе води изузетно информативан сајт).

У тексту сам се ограничио на преглед података историјског и биографског карактера. Анализа самих књижевних превода, поређења граматичких, стилских, филозофских решења, као и оцена стручно лингвистичких текстова, тема су за посебно истраживање.

Литература

- Budmani, Petar. 1867. Pet pripovedaka iz sanskrita. *Dubrovnik. Zabavnik dubrovačke narodne čitaonice*, 330–349.
- Coulson, Michael. 1978. *Sanskrit. An Introduction to the Classical Language*. New York: Hodder and Stoughton.
- Dimitrijević, Milan R. MDCCCXCIX. *Studia Hesiodica*. Lipsiae: In arduibus G. B. Teubneri.
- Haberlandt, Michael (прев.) 1903. *Die Abenteuer der zehn Prinzen*. München: Fr. Bruckmann.
- Jagić, Vatroslav. 1867. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb.
- Jauk-Pinhak Milka. 1968. О пријеводима класичне санскртске литературе код нас. *Rad JAZU* 350, 620–625.
- Jauk-Pinhak, Milka 1988. Индијско-југославенски односи. У: *Enciklopedija Jugoslavije*, 550–559. Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža”.

²⁶ Костић је на српски превео и поезију Субхаша Кака са хиндија (2007)

²⁷ Ранији преводи (1980; 1981) рађени су с енглеског.

- Ježić, Mislav. 2012. Hrvatska indologija: povijest i sadašnjost, prinosi, projekti i publikacije. *Književna smotra. tematski broj 50 godina hrvatske indologije* 166, 5–16.
- Katičić, Radoslav. 2008. Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnost. U: *Boristenu u pohode*, 223–238. Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 1973. *Stara indijska književnost, sanskrtska, prakrtska, palijska*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Marković, Miroslav. 1958. *Bhagavadgītā (El canto del señor)*. Merida-Venezuela: Publicaciones del departamento de extension cultural de la Universidad de los Andes.
- Marković, Miroslav (prev.) 1959. *Bagavadgita (Pesma Gospodnja)*. Sa sanskrta u metru originala preveo i racionalno objasnio Miroslav Marković. Merida.
- Radojević, Mira; Mičić, Srđan. 2015. Serbian Orthodox Church cooperation and frictions with Ecumenical Patriarchate of Constantinople and Bulgarian Exarchate during interwar period. *Studia academica Šumenensia. Christianity in Southeastern Europe* vol.2, B. Georgiev et al, eds.; 126–143. Shumen: The University of Shumen press.
- Radulović, Nemanja. 2015. Slavia Esoterica between East and West. *Ricerche slavistiche* 13 (59), 73–102.
- The Belfast Gazette, 10.08.1945
- Vaillant André. 1960. Aleksandar Belić. *Revue des études slaves* 37, 7–16.
- Арсид, Горан. 2004. *Училиши санскрип*. Београд: Пешић и синови.
- Божиновић, Бранислава. 2000–2005. *Речник сродних санскрипских и српских речи* 1–3. Београд: Пешић и синови.
- Вест, Ребека. 2004. *Црно јаће и сиви соко*. Београд: Моно и мањана.
- Гашић, Ранка. 2005. *Београд у ходу ка Европи. Културни утицаји Бриџаније и Немачке на београдску елипу 1918–1941*. Београд: Институт за савремену историју.
- Грол, Милан. 1990. *Лондонски дневник*. Београд: Филип Вишњић.
- Даничић, Ђура. 1976. *Vergleichende Grammatik* (приказ). У: *Књиџа Ђуре Даничића*. Београд: СКЗ.
- Живановић, Ђорђе. 1986. Радован Кошутић (1866–1949). У: *Славистички зборник 1. Радован Кошутић и развој југословенске славистике*, 123–125. Београд: Савез славистичких друштава Србије.
- Јагић, Ватрослав. 1930. *Сјомени мојега животоа 1 (1838–1880)*. Београд: СКА.
- Јанековић, Драган (prev.) 2010. *Дамајада*. Београд: Моно и Мањана.
- Јањић, Ђорђе. 1984. „Видилац без Патмоса”. *Савременик* 1–2, 33–41.
- Јевтић, Павле. 1937. *Индија, ризница мудрости*. Београд.
- Јевтић, Павле. 1988. *Карма и реинкарнација у хиндуској релиџији и философији*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Јовићевић, Радојица. 1983. Запис о научнику и човеку-поводом смрти проф. Радосава Бошковића. *Књижевност и језик* 4, 343–348.
- Ковачевић, Бранислав. б.г. *Дхаммајада*. Нови Сад, Београд: Теравада будистичко удружење Средњи пут.

- Костић, Светислав (прев.). 2008. Како је кажњена куртизана. *Прича: часопис за љичу и љиче о љичама* 4, 87–94.
- Лубардић Богдан. 2011. Јустин Поповић у Оксфорду. У: *Српска теологија у двадесетом веку* 10, Б. Шијаковић, прир., 75–197. Београд, Православни богословски факултет.
- Лубардић. 2013. Српски богослови у Великој Британији: Кадестонски теолошки колеџ 1917–1919 – прилози и допуне I. У: *Српска теологија у двадесетом веку* 14 Б. Шијаковић, прир., 52–127. Београд, Православни богословски факултет
- Маретић Томо. 1924. *Песма о краљу Налу*. Београд: СКЗ.
- Марић Илија. 2013. *Лашос и жад. Индијска и кинеска философија код Срба у XIX веку*. Београд: Јасен.
- Марицки-Гађански, Ксенија. 1990. „Древни Арији” у радовима XIX в. *Зборник Машице српске за књижевност и језик* 38, 221–229.
- Марицки-Гађански, Ксенија. 2007. *Још је рано на овом свешћу. Античке и модерне теме*. Београд: Рад.
- Милановић, Бранислав. 1976. Александар Белић на Великој школи и Универзитету. У: *Зборник радова о Александру Белићу*, 387–407. Београд: САНУ.
- Миросављевић, Радослав (прев.). 1995. *Кад речи процветају: три древноиндијска њесника*. Београд, Драганић.
- Миросављевић, Радослав (прев.). 1997. Васавадата. *Књижевне новине*, 49, 956, 6.
- Мишковић, Бранко (прир.) 2002 *Нити јоје*. Нови Сад: ауторско издање.
- Мишковић, Бранко (прир.) 2003. *Одабране Ујанишаде*. Нови Сад: ауторско издање.
- Мишковић, Бранко (прир.) 2005. *Божанствено појање*. Нови Сад: ауторско издање
- Мишковић, Бранко. 2009. *Речник санскрита*. Нови Сад.
- Никић, Момир. 2008. *Увод у санскрит*. Београд: ауторско издање.
- Павловић Коста Ст. 2011. *Рајни дневник 1941–1945*. Београд: Службени гласник.
- Палавистра, Александар. 2010. Измишљање традиције: „винчанско писмо”. *Етноантрополошки проблеми*, 5(2), 239–258.
- Пантелић Благоје. 2016. Зашто је Мирослав Марковић морао да оде. *Теолошки погледи* 49, 49–84.
- Патанђали. 1977. *Изреке о јоји*. Зеџ, Зоран (прев.) Београд, БИГЗ.
- Петрановић, Бранко (прир.) 1981. *Југословенске владе у избеглиштву. Документи*. Загреб: Глобус, Београд: Архив Југославије.
- Петровић Михајло. 2015. The beginnings of the Serbian orthodox Church in the UK, www.ebritic.com 23.06.2017. датум последњег приступа.
- Петровић. Светозар. 1955. Југославени и Индија. *Република* 9, 382–389.
- Петровић Светозар. 1959. Филозофија источних народа (приказ књиге Ч. Вељачића). *Књижевник* 1, 106–116.
- Пешић, Радивоје (прев.) 1986. *Предсмртна љубавна њесма: њаурајаћњашика*. Крушевац: Багдала.

- Поповић, Богдан (прев). 1921. *Чаурина елетија. Српски књижевни гласник* II, 4, 260–266; 313.
- Поповић Богдан. 1931. Распоред речи у једном преводу П. Будмани. У: *Из дубровачке прошлости. Милану решењару о 70 година животоа*, 481–485. Дубровник: Књижара „Јадран”.
- Поповић, Миодраг. 1964. *Вук Св. Караџић*. Београд: Нолит.
- Почеци индијске мисли*. 1981. Београд: БИГЗ.
- Радуловић, Немања (прев.) 2008. Субхашите. *Књижевни листи* 7 (1.X–1.XI 2008, 74–75), 16–17.
- Радуловић, Немања. 2009. *Подземни шок. Езошеришно и окулишно у српској књижевности*. Београд: Службени гласник.
- Радуловић, Немања (прев.) 2012. Три приповетке из *Веталапањањавимшати. Мосшови* 151, 76–80.
- Рисимовић, Драгослава (прир.) 2002. *Речник санскритско-српски*. Београд: . СБР=Српски биографски речник 3–6. 2007–2014. Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић, Михаило. 1976. Живот и дело Александра Белића. У: *Зборник радова о Александру Белићу*, 3–50. Београд: САНУ.
- Стефановић Виловски, Тодор. 1988. *Успомене (1867–1881)*. Београд: Нолит.
- Што година Филозофској факултету*. 1963. Београд: Народна књига.
- Стојановић Коста. 2012. *Слом и васкрс Србије*. Београд: РТС.
- Стојановић, Радмило. 1977. *Санскрити 1. периферна морфологија*. Београд: Институт за стране језике.
- Стојановић, Радмило. 1978. *Nitiśatakam. Одабране стихове*. Београд.
- Стојановић, Радмило. 1993. *Човек и стварност са пледишћа древној Истока*. Београд: Невена Милошевић.
- Стојановић, Радмило (прир.) 1983. *Śrimad-bhagavad-gita. Друго певање*. Београд.
- Стојановић, Радмило (прир.) 1983. *Бхаса. Карнин шереи*. Београд.
- Стојановић, Радмило. 2000. *Санскритска читанка*. Београд, Мирослав.
- Стојановић, Радмило. 1983. Математска анализа падежа српскохрватског језика. У: *Зборник поводом 30 година рада Института за стране језике* (сепарат). Београд: Институт за стране језике.
- Стојановић, Радмило. 1984. *Основна настава санскрита и читанка*. Београд.
- Стојановић, Радмило. 1984. *The ocean of story*. Београд.
- Стојановић, Радмило . 1983. *Lingv(!)istica sperimentale e traduzione*. Београд.
- Стојановић, Радмило . *Основи теорије лингвистичких функција*.
- Стојановић, Радмило. 1979. *О синтетичко-аналитичком односу индоевропских језика*. Београд.
- Стојановић, Радмило. 1978. *Etude et enseignement des langues indo-europeenes*. Београд: Институт за стране језике.
- Црњански, Милош. 1983. *Ембахаге IV*. Београд: Нолит.

THE STUDY OF SANSKRIT IN SERBIAN PHILOLOGY

Summary

While 19th century was the golden age of Indology in Europe, Serbian academia, due to the unfavourable historical circumstances, could not establish Indian studies. The study of Sanskrit was thus the endeavour of enthusiastic individuals, philologists at first place. Some of them learnt Sanskrit through self-study and some at foreign universities: Aleksandar Belić from Vs. Miller and E. Windisch, for example; Pavle Jevtić, the first Serbian with PhD in Indology, earned his degree at SOAS (“Karma and Reincarnation in Hindu Religion and Philosophy”, 1927). Thanks to such individual efforts Serbian culture has translations of works like *Bhagavadgita* from the original. There were attempts of creating institutional Indology later: between the wars; in the 1950s (period of political cooperation with India); in early 21st century (when short-lived elective course of Sanskrit was introduced at Faculty of Philology). Unfortunately, different causes obstructed this projects. Department of Indian studies is still desideratum.